

értelemzavaró hibát (kegyelmesen-kényelmesen) igazít. Ismerteti a karcolat történetének utójátékát. *A kávéházból* c. a *Budapest* c. képes politikai napilapban közölt plágiumot. Teljes szövegében közli Mikszáthnak *Az irodalmi tisztesség* címen a szerzői jogok védelmében írott levelét, valamint a *Budapest* szerkesztője, Huszár Imre e levélre adott válaszát.

Talpig ember (1876). Azon elbeszélések közül való, amelyet Mikszáth kétszer dolgozott fel. Az első kidolgozást, mely 1874-ben *Nincs igazság a földön* címen jelent meg, Bisztray a jegyzetanyagban közli. A *talpig ember* nem tartozik a szorosan vett tanító jellegű elbeszélések közé, de írói célja — a tűz veszélyességére való felhívás — itt is nyilvánvaló. Bisztray véleménye szerint a költészet és a valóság szálaiból szőtt mesével állunk szemben. A tárgyi magyarázatokban „a trafikdohányt azért szidták akkor...” után zárójelbe tett megjegyzést („tehát még az 1870-es években is!”) szellemessége ellenére sem tartjuk idevalónak. A novelláról az irodalomtörténet mindössze 3 nyilatkozatot tart számon. (Vincze József, Várdai Béla, Zsigmond Ferenc) Az eltérő megítélések közül Zsigmond Ferenc (*Mikszáth Kálmán* Bp. 1927. 4—5) közelítette meg a legjobban az igazságot.

Az ügyvédjelölt (1876). Ez a rövid kis humoros rajz a végső vizsgákon szerencsésen túljutó jogász önteltségét mutatja be. A jellem igazi arcát mutató cselekedete a végén mutatkozik csak meg. (A foglalkozásként „köz- és váltóügyvéd”-ként megjelölt vizitkártya kinyomatása.)

A költő utolsó karácsonya (1876). Meleg hangon megírt költői emlékezés Tóth Edeéről, aki az 1870-es évek közepén az író baráti köréhez tartozott. Baráti kapcsolatukat több írás is őrzi. Csiszoltság s valami nagy-nagy szeretet érződik ezen a művén. Bisztray méltán nevezi a Mikszáth Kálmán: *Írói arcképek* Bp. 1953. c. kiadványa bevezető tanulmányában „Mikszáth egyik legszebb írásművé”-nek.

REJTŐ ISTVÁN: THURY ZOLTÁN

Bp. 1963. Szépirodalmi K. 419 l.

Igen alapos, következetes munka Rejtő István Thury Zoltán életéről és írói pályájáról írt könyve. A könyvet fontosnak tartjuk nemcsak azért, mert Thury Zoltán jelentős realista novellairónk, hanem azért is, mert a szerző új színekkel gazdagította a századvégről szóló ismereteinket. Thury oly korban élt, amelynek hullámerveit napjainkig gyűrűznek. A századvéget már sok összefoglaló jelzéssel jellemezte az irodalomtörténetírás, így: az asszimiláció kora, a polgárosodás

Török regék és történetek (1877) címen az anekdota kereteit alig túllépve mond el két történetet *A pasa macskája* és *II. Mahomed* címen. Feltehetően mindkettő olvasmány-élményből ered. Bisztray erre vonatkozólag Jókai hatását említi, valamint a törökök iránti aktuális korabeli érdeklődést.

A pribeli kőasszony (1877). Petrolay Margit nyomán, annak érvelését elfogadva Bisztray is Mikszáthnak tulajdonítja ezt a M monogrammal a *Hasznos Mulattatóban* megjelent írást. Érvelésük meggyőző.

Az *Elbeszélések* II. kötetének Függelékében találjuk Mikszáth 54 anekdotáját. A jegyzetben Bisztray vizsgálja az anekdota szerepét Mikszáth művészetében. Király István megállapításai útján halad, amikor leszögezi, hogy ezek az anekdoták nem szórakoztató betétek írásaiban, hanem a fokozatosan elmélyülő társadalombírálat hatásos fegyverei.

Ezeket az anekdotákat Mikszáth folyóiratokban közölte. Terjedelmük a néhány sorostól (*Egy francia nő kurtá levele* II. 141.) helyenként egész kis elbeszéléssé dagad. (*Réthy bátyánkról* II. 149.)

Kérdéses, hogy ezeket a hallott, olvasott vagy éppen idegenből fordított történeteket Mikszáth eredeti alkotásainak tekinthetjük-e. Bisztray annak veszi.

A jegyzetbeli utalás megkönnyítésére az egyes anekdotákat sorszámmal látja el, s a cím nélkülieknek címet ad. Ahol a szükség megkívánja (*Deák-adoma* II. 146. 311.; *Még egy Deák Ferenc-adoma* II. 144. 311.) közli a megfelelő tárgyi magyarázatokat, s a folyóiratbeli közlés helyesírási, stílári hibáit is korrigálja.

Az *Elbeszélések* I—II. kötete fontos lépést jelent a mikszáthi életmű teljes feltárása felé. Azzal a megnyugtató érzéssel tettük le a két kötetet, hogy a Mikszáth kritikai kiadás szerkesztése gondos munkát végző kezekben van.

Pusztai Gyula

kora, a nagy vállalkozások kora, a világnézet bomlás kora, a kiegyenlítődés kora címmel, és mindegyik felvillantotta a valóság egy-egy részét. Komlós Aladár és Rónay György kutatásai nagyon sok rejtett értéket hoztak felszínre az elfelejtett korból, Horváth Zoltán könyve (Magyar századforduló. Bp. 1961.) megkísérli a történeti szintézist, de a kép még mindig nem teljes. Rejtő István sokban hozzájárult ahhoz, hogy a századvég egyik kitűnő írójának munkáját jobban megismer-

jük, beleillesszük gondolkodásunkba, és belezajoljuk irodalmunkról való történeti tudásunk térképébe.

Módszere, amellyel gazdag anyagát feldolgozza, a kor politikai elemzésének, az író életének, gondolati fejlődésének és művészi formálódásának egységbe foglalása az időrend fonálán. Rejtő a könyv hét fejezetében kronológikus sorrendben mutatja be Thury pályáját (I. *Gyermekkor, vándorszínészet*; II. *A vidéki újságíró*; III. *Müncheni évek*; IV. *Látszat és valóság*; V. *A publicisztika sodrában*; VI. *A drámaíró*; VII. *A realista novellaíró*). Egységében vizsgálva munkáját kitűnik a gondolatmenet világos, szilárd, céltudatos konstrukciója, amellyel elmondja, hogy a vajudó átmeneti korban, a sors, társadalmi tapasztalat, intellektuális fegyverzettség, környezet, aktivitás, a személyiség szilárdsága és tisztasága eredőjeként jön létre Thury Zoltán realista életműve. Rejtő megrajzolja a gyermekkor nyomasztó szegénység-élményét, amelyet a fiatalság küzdelme követ: a helyét, kifejezési formáját kereső Thury sikertelen próbálkozása a színészettel és ismerkedése az étellel, amely ellentétben a kor irodalmával teljesen antiromantikus. Ennek a generációnak az írói szegények, a valóság „durva oldalai” — amelyet később kritikusaik annyiszor szemükre vetnek majd — már az alapélmények közé tartoznak. Helyesen mutat rá Rejtő a *Márton* című korai novella elemzésekor (35. l.), hogy a romantikus ábrázolási módot szinte az írói szándék ellenére feszegeti a tapasztalat ereje, a megismert valóság. A vidéki lapoknál kezdő újságíró, gondjait és körülményeit sokoldalúan ismerheti a szerző. A hangsúlyja a Szegedi Naplónál töltött tizenégy hónagra helyezi (1891. szept.—1892. okt.). Rejtő itt fontosnak érzi az író kialakulása szempontjából az újságírói gyakorlat megszerzését, az új társadalmi tapasztalatokat (amelyeket Thury munkája közben feldolgoz), és azt a felismerést, hogy az irodalom nem szűkíthető le a valóság egy részletének az összefüggések szövetéből kiszakított ábrázolására. A Pécsi Naplónál Thury Zoltán segédszerkesztő lesz, a nagyobb lehetőségek, a felelősség tovább érlelik, megszilárdítják önbizalmát — de ugyanakkor, meg is rendítik —, és az útkeresést még lázasabbá teszik. Rejtő a Münchenben töltött két évet (1893. ápr.—1895. ápr.) a gondolati tisztázódás, a kialakult művészi látás és megformálás esztendeiként értelmezi és fogadhatja el velünk, amelyek gazdagok a felszabadító irodalmi és festészeti példákban, művészeti és politikai vitákban, megismertetik Thuryt a társadalmi tett lehetőségeivel és Hollósy Simon körében a modern művészet törekvéseivel. A kötet IV. fejezete a hazatérése után a „tények és szavak ellentmondásos hálójában vergődő” (150 l.) íróról beszél. Részletes

elemzéssel mutatja meg e vergődés tükröződését Thury műveiben, így el tudja helyezni az *Ultravaló*-t és a *Bolondok* c. kötetet Thury legjobb írásainak sorában. Az elkeseredés mélységeiből az aktivitás, az újságírásban konkretizálódó tett, a gondolkodás bátorsága vezeti ki Thury Zoltánt. Ezt a harcos intellektuelt állítja elének az ötödik fejezetben Rejtő: a liberalizmus illúzióitól és ellentmondásaitól elfordul, a társadalom alapkérdéseit (haza és haladás, nemzetiségi kérdés, polgárosodás és munkáskérdés, gazdagság és nyomor) a szegénypartit, a „szó eredeti értelmében vett demokrata” szemmel néző Thury Zoltán és a jövőnek utat egyengető munkáját. Ezután drámáit, majd az utolsó fejezetben a realista novellákat elemzi, 1897 derekától az író tragikus korai haláláig.

A világos gondolatmenetet jól szolgáló szerkezetben nagyon sok adatot, a korabeli irodalom, képzőművészet és politika helyzetét ismertető részletet épít be Rejtő István. De nagyon szerencsésen ezek a részletek nem szövik be az alagondolatot, nem nőnek fölébe, inkább támogatják, bizonyítják tételeit, vagy egy kérdés kapcsán összefoglalják annak történeti előzményeit. Ilyenek — csak a legfontosabbakat emelem ki — a müncheni festőakadémia története, a magyar festők párizsi, müncheni és itáliai tájékozódása, a Hollósy-kör vitái. Ezekkel a kor és művészet-történeti freskóvázlatokkal is bizonyítja a festészet és irodalom kölcsönhatását Thury művészetében, és ezeket a bizonyításokat Thury művészi kibontakozásának elemzésekor konkretizálja. A *Bolondok* c. kötet értékelésénél kifejti a politikai háttérrel, a Bánffy-kormány „erős-kéz” politikájára és a politikai, nemzetiségi stb. elnyomás fokozódására irányítja a figyelmet, hogy az író mondanivalóját ezzel is világosabbá, pontosabban értelmezhetővé tegeje.

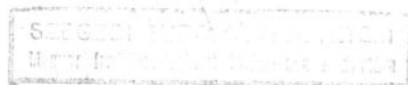
Rejtő könyvében a Budapesti Napló megalkulásának, a lap formálódásának története, a hírelíróvart részletes elemzése, sok új ismerettel gazdagítja nemcsak az olvasót, de a kor kutatóit is. Thury drámáinak elemzésekor nemcsak a kor drámairodalmának helyzetét ismerteti, de annak előzményeit is, így a népszínmű és a társadalmi dráma történetét is rövidesen összefoglalja. Tartalmas része a könyvnek a világirodalmi példák, hatások tárgyalása. (Az orosz irodalom, a francia naturalizmus, Ibsen magyarországi fogadtatása. A jegyzet közli az Ibsen- és Hauptmann-drámák bemutatásának idejét is, 411. l.) Rejtő István részletesen foglalkozik Thury műveinek legfontosabb korabeli kritikáival. Sok apró, néha csak egy jelzőre szorítkozó, de nagyon találó adatközlése van, amely a kor egy-egy fontos problémáját vilantja fel. Például amikor a 131. lapon Thury házasságáról ezt írja: „... a két fiatal meg-

kötötte Magyarországon a *harmadik* polgári házasságot”, máris felidéri az egyházjogi viták hosszu, áldatlan küzdelmeit. Vagy a *Katonák* bemutatása előtti helyzetet jellemző mondat olvasásakor: „a Budapesti Napló hirt adott arról, hogy gondot okozott a színház vezetősége számára az, vajon közös hadseregbeliek avagy honvédek legyenek a darabban szereplő katonák.” (262. l.) A kor közjogi kérdéseinek levegője csap felénk. Ezek a kérdések ugyan valódi gondokban gyökereztek, de mivel a lényeg elkerülték, üres formákká merevedtek. Rövidéségek is pontos jellemzése a kornak — amelyben a munkásosztály már nemcsak nyomorgó tömeg, de politikai tényezőként is jelentkezik — ez a mondat: „A korábban csak a nyugati újságokból ismert fogalom, a „strike” gyakorisága folytán a magyar újságok hasábjain sztrájkká alakult.” (141. l.).

Fontos és érdekes könyvében Rejtő István helyenként — különösen viták hevében — úgy érezzük, egyszerűsíti a dolgokat, és ez az egyszerűsítés bizonyos egyoldalúságra vezet. Ilyen a tárcanovella vita (119—123. l.) vagy az újságírás és irodalom kapcsolatának értékelése. Rejtő jól látja a tárcanovella megjelenésében az új mondanivalók szerepét. Valóban az új társadalmi mondanivalók változtatják meg a régi elbeszélésformákat (rajz, beszély). Gyulai Pál és az újat keresők formavitája mélyén két irodalomszemlélet csap ismét össze. Ennek ellenére Gyulai Pál érvelésének az a része, hogy: „Az író becsülje meg a tollát ha azt kívánja, hogy a közönség és utókor is megbecsülje” (122. l.) az irodalom egyik alaptörvénye. Rejtő teljes egészében elveti Gyulai álláspontját, pedig Thuryt és az új törekvéseket jobban tudná értékelni akkor, ha különbséget tenne azok között, akik a Gyulai Pál által „eldobott kesztyűt” úgy vették fel, hogy tiszteletben tartották az említett alaptörvényt, de gyűlölték a konzervativizmust, és azok között bizony akkor is voltak — és nem kevesen —, akik az új formából csupán divatot csináltak. Rejtő az újságírás és az irodalom összefüggéseinek tárgyalásakor sem ad pontos képet erről a kettőségről. Jelzi a „kettőséget” (200. l.), de míg az újságírásnak a realizmus útját egyengető tendenciáit bemutatja, buktatóit nem. Pedig ez egyik alapkérdése a kor irodalmának: a kialakuló új társadalomban a munka áru, a szellemi munka is, a burzsoázia nem akar mecénás lenni, a pénzéért hasznos árut akar kapni a szellemtől is. Ezzel az anyagi-morális vívódással telve a kor irodalma, ezt tükrözik a művek, így Thury írásai is. Árnyaltabban kellene foglalkozni vele. Rejtő véleményei általában helytállóak, érvelései megalapozottak, a fenti egyoldalúság a vita hevében jött létre — amely szinte szükségszerűen polarizál —, de úgy gondolom, ha a másik fél

érvelésében levő részigazságot és a művek tanulságát jobban figyelembe veszi, a kép, amit ad, teljesebb lett volna.

Könyvének erőnye, a fő gondolatra való koncentrálttság, (Thury Zoltán realista művészetének kibontakozása és értékelése) jelentős eredmény különösen akkor, ha ezt — mint Rejtőnél — a részletek, az adatok is arányosan alátámasztják, de ez a módszer nem szabad, hogy megkösse kezét: új munkáiban szélesebben, elevenebben rajzolja fel a kor irodalmi életének, jelenségeinek, összetevőinek művekben tükröződő bonyolult képét. Nem arra akarjuk bízni, hogy kellő alapot nélkülöző hipotéziseket állítson fel, arra sem, hogy olyan elgondolást erőszakoljon rá olvasóira, amelyeket nem tud tényekkel alátámasztani, hanem arra, hogy bátrabban faggassa a tényeket, bátrabban kutassa az irodalom életének művekben élő jelenségeit és törvényeit. Például a Justh Zsigmonddal való levelezés a jegyzetbe került (387. l.). Pedig Justh a kornak igen érdekes szereplője, nemcsak mint irodalomszervező és úr-író (akinek például a regényeit egy időben Bródy és Pekár Gyula korrigálta, mert egyszerűen nem tudott korrigálni), de mint érzékeny, nagyszerű író is, akinek művészetében a dekadencia és társadalomkritikai szándék, a megújulásvágy és halálraitélt képtelenség, a naturalizmus, realizmus, analízis és impresszionista stílus együtt kavarog. Az ő portréja éppen ellentétéivel szép kiegészítése lehetett volna Thury pályájának. A század vég irodalma összetettebb, mint azt Rejtő könyve mutatja. Feltétlenül egyirányú és egységes, ha a valóság, pontosabban a valóság társadalmi jelenségei felé fordulás szempontjából nézzük, de realizmusról egyértelműen — talán az egy Thury Zoltánt kivéve — még nem beszélhetünk. A korban együtt találjuk a romantikát, a realizmust és a naturalizmust mint szemléletet is, az egyes íróknál, gyakran az egyes műveken belül, idegen hatás és áthasonítás is van a művekben, a valóság faggatása, de a valóságtól való elfordulás is, a stílusok keverednek, az utak is sokszor divergálnak, és ennek érzékeltetésére kevés egy-egy jelzés. Rejtő könyvének különösen gazdag, jól átgondolt, sok ismeretlen anyagot felmutató fejezetei a *Müncheni évek*, *A látszat és valóság*, *A publicisztika sodrában* címűek. De ezek értékével nincs egyenes arányban a VII. (295—355. l.) fejezet, pontosabban a fejezetnek az a része, ahol Thury novelláit elemzi. Igényesen, több szempontból vizsgálódva közelíti meg a novellák világát. Csoportosítja azoknak a motívumoknak az alapján, amelyek az egyes novellákban közösek, majd azt vizsgálja, hogy a művek hőse milyen társadalmi osztályt képvisel. Végül Thury novelláinak formai sajátosságait foglalja össze. Mindezek ellenére sajnos

inkább a tartalom-, témaelemzés síkján marad, így célját csak részben éri el, nem tudja fogalmakba önteni a realizmus szépségének és a szegények igazságának kettős titkát őrző novellák kincseit, teljes gazdagságukban. Nem ér el a novellák szívéig, és nem tudja fogalmakban megörökíteni hőseinek, Thury Zoltánnak a novellákban benne élő szigorú, okos, fegyvelmezett, harcokat látó és vállaló egyéniségét sem. Legalábbis nem olyan mértékben, ahogy ezt — ez az igé-

nyességből nyilvánvaló — ő maga is szeretné:

Mindezt összegezve: Rejtő István könyve úttörő munka Thury Zoltánról, sok újat mond a századvég irodalmi életéről, irodalompolitikai és sajtóviszonyairól és a kort foglalkoztató problémákról. Bizonyára sokat és igen nagy haszonnal fogják olvasni a századvég kutatói és mindazok, akik ezt a kort és Thury Zoltán művészetét szeretik.

Szeverényi Erzsébet

VARGA JÓZSEF: ADY ÚTJA AZ „ÚJ VERSEK” FELÉ

Bp. 1963. Akadémiai K. — MTA Irodalomtörténeti Intézet. 92 l. (Irodalomtörténeti Füzetek, 40.)

A költői pályakezdsnek izgalmas problémája az első igazi megszólalás, a saját, eredeti hang megtalálása. Egyeseknél, pl. Vörösmartynál a homályból kellett egy fejlődési szakaszt felidézni; Petőfi, Ady, József Attila zsenge korszakának alkotásai-kezdettől fogva ismeretesek. De maga a probléma náluk sem kisebb. Azzal számot vet az irodalomtudomány, hogy a lángelmének is megvannak az inasévei, s hogy a fejletlen egyéniség először eltanult hangon szól meg. Az sem szokatlan látvány, hogy az új hang megtalálása radikális, forradalmi szakítást jelent az előző ízléssel s az annak hangján dadogó önnön kezdeményekkel. De éppen az ilyen ugrásszerű fejlődés az, ami az irodalmárok fantáziáját mégis izgatja: amennyire a tudomány eszközeivel lehetséges, szeretnék megérteni, szeretnének a belső folyamataiba beelátni. Az Ady-kutatásnak is, sok egyéb feladata mellett, ez a pont az egyik fő rejtélye. A Versektől az Új versekhez vezető fejlődéssel, a hirtelen felfelé ívelés ösztönzőivel foglalkozik Bóka László monográfiája, Komlós Aladár tanulmánya (A fiatal Ady nyomában, ItK, 1960.) — s most ugyanezt a pályaszakaszt méri fel Varga József könyvecskéje. Figyelmünket több okból is fölkelti. Noha a pályakezds, az Új versek előzményei adják általánosságban kutatási területét, ennek egy olyan szakaszán mozog, amelyet ilyen tüzettséggel még nem tárt föl senki; helye az időrendben Bóka után és bizonyos fokig Komlós után helyezkedik el, főfigyelmét ugyanis (noha a váradi évekre és az első párizsi útra többször utal) 1905-re, a Budapesti Napló és a darabontság évére irányítja. Módszere is komoly és sokat ígérő; tudnunk kell ehhez, hogy a kiadvány nem hivatalos alcíme: „műhelytanulmány”. Ez az alcím jelzi azt, hogy a hangsúly nemcsak az eredményen van, hanem az úton is, amelyen oda eljutunk; a szerzőt szinte műhelyében, kutatás közben látjuk magunk előtt. Nos, ezt a műhelymunkát elsősorban sokoldalúsága jel-

lemzi; két esztendő szellemi környezetének és légkörének sokoldalú, szinte teljes feltérképezését hozza létre. Egyre szűkebb köröket von a fiatal Ady köré, egyre közelebbi perspektívából mutatja meg. Nagy problémák körül, a nagyság érzékeltetése mellett, az apró tények sokaságát vonultatja fel — nem öncélúan és kaotikusan, hanem a fokozatos megvilágítás szolgálatában. A váradi publicisztikából indulunk el; maga az a tény regóta ismert, hogy bizonyos nagy Ady-témák először prózában, hírlapi cikkben szólanak meg; Vezér Erzsébet legutóbb meg is próbálta ezeket a nyomokat a váradi évekre nézve rendszerezni (ItK, 1963. 4. sz. Versmotívumok Ady korai prózájában); ekkor Varga könyve nyilvánvalóan már nyomdában volt, tehát a két kutató párhuzamosan dolgozott. Alaptételük ősforrása gyanánt Földessynek az Ady-Múzeum II. kötetében megjelent válogatását kell megjelölnünk (1925); ennek rövid bevezetője már utal rá: „Az olvasó sokszor meglepődhetik rajta, hogy a későbbi Ady lelkivilágának tartalma jórészt megvan már a váradi Adyban is” — s az is szembeszökő, hogy Földessy sok olyat válogat, ami tematikusan vagy szó szerint is későbbi nagy Ady-versekben zeng vissza (Varga József megjelölése: „lírai érzés-tömbök” Ady váradi publicisztikájában; a megjelölésről még majd ejtek pár szót). Az ösztönző tényezők közt következik Ady ifjúkori világirodalmi műveltségének elemzése; „A Léda-szerelem születése” címen egyáltalán nem a már ismert külső történetet kapjuk; inkább vázlatot Léda jelleméről, emberi egyéniségéről, amennyiben az Ady költői kibontakozására ösztönzően hatott.

Az általános bevezetésnek szánt első két fejezet után tűzi ki a szerző fejtegetéseinek voltaképpeni célját: ez azonban szűkebb, mint amit a cím ígér. A nagy körültekintéssel megrajzolt út ugyanis nem az Új versek egész világához, hanem csupán a kötet magyar ciklusaihoz (A magyar ugaron, Szűz ormok

vándora) óhajt elvezetni: „Milyen élmények magyarázzák hát Ady jellemző magyar hangjának a megtalálását, megszólalását, s így nemzeti értelemben véve is nagy költővé érését?” Várad, az első párizsi év, korai radikalizmus, világirodalom és Léda-szerelme:

„minde már nagy költőt ígér, de nem szükségképpen a nemzete sorsával magát életrehalálra elkötelező művészt”. A kritikus persze megkérdezi: mennyire lehet ezt az egy mozzanatot Ady indulásából elszigetelni? Az új költő-egyeniség a maga bonyolult teljességében jelenik meg; az 1905-ös évet (amelynek valódi fordulópontként való beállítására még visszaterék) nemcsak a nagy magyarság-versek jellemzik, hanem a nagy Léda-versek, Párizs-versek, önarckép-versek is — valóban ugrás ez az előző évekhez és előző versekhez mérten, amelyet a költő nemcsak a magyar versek vonalán tesz meg. Nincsenek-e olyan egyetemes okai is, amelyeket pusztán rész-élményekből nem lehet levezetni? — A könyv fonalán továbbmenve: a magyar tematika kiforrásának, magas költői szintre érésének motívumát két, az 1905-ös évre eső nagy, megrázó élményben látja: az orosz forradalomban és a fellángoló magyar belpolitikai válságban. A „műhelytanulmány”-jelleg az ezt dokumentáló részekben mutatkozik meg a legtisztábban. Eddig is tudtuk e két tény nagy szerepét Ady világnézetének fejlődésében; Varga József ezt az általános föltételezésünket Ady egykori emberi és politikai környezetének páratlanul gondos rekonstrukciójával támasztja alá és konkretizálja: nemcsak a „darabontság” értelmét próbálja meghatározni, hanem a Budapesti Napló munkatársaitól összegyűjti, ami fontos, különösen Adyra vonatkozó visszaemlékezéseiket, a politikai élet nevezetesebb fordulatait, önvallomásokat — s mindezt lezárja az „Ady világnézetének alakulása a darabont idők előtt és alatt” című összefoglalással. Mindezekből (72. lap) kibontakozik „a magyar Ugar-motívum élményi-gondolati háttere, s itt van már... a magyar Messiások-szimbólum korai jelentkezése is”. Szóval: ez időben „teljesedik ki Ady magyarság-tudata”. Megbecsülendő az a kutatói szorgalom és tudósi lelkiismeretesség, amely mozaikokat halmoz mozaikokra, kitaratóan és fáradhatatlanul, hogy idáig elvezessen.

A kis értekezés fő vonala tehát: Ady magyarságélményének izmosodása, kiérlelődése — a fő probléma pedig: bizonyos kulturális és politikai korhatások hogyan juttatják el Ady-nak csírában vagy gondolati szinten meglévő, a publicisztika eszközeivel már kifejezett élményeit és képzeteit (azokat a bizonyos „lírai érzéstömböket”) a nagy költői meglevenedésig. A fő érdem és eredmény pedig: az Adyt ért hatótényezők lelkiismeretes és körültekintő számbavétele. — A dol-

gozatnak ez az erénye azonban olyan módon nyilatkozik meg, hogy belőle már aggodalmak és problémák is adódnak. Varga ábrázolása, hogy a lélektan nyelvén beszéljünk, elsősorban az „exogén”, külső tényezőket, hatásokat, eseményeket rajzolja meg — de a hitelesen fölvezetett kép kevésbé koncentrált ideven, élményszerű kulturális és politikai légkörre. Komlós hívta fel líratörténeti könyvében (A modern költészet felé c. fejezet 472. és köv. lapjain) a figyelmet (egy kissé itt is Földessy nyomán) a századforduló különös európai hátterére: az ún. antinaturalista reakció hulláma — amely hullám nemcsak kívülről sodorhatta magával Adyt, — részese lehetett spontán, belső élményi alapon is. Ugyancsak inkább egyes külső adatokból tudjuk, de nem érezzük a jelentősebb, itthon is eláradó világnézeti hullámot: az előretörő materialista radikalizmusnak és evolucionista természetszemléletnek azt a tömény atmoszféráját, amelybe Ady, némi, nem túlbecsülendő váradai és párizsi előzmények után mégiscsak a Budapesti Napló időszakában került bele. Néhány adatbeli utalást kápunk erre a 17. lap alján, a hatás mikéntjét éppen csak érinti a 14. lap egy-két mondata.

Az atmoszféra meglevenítéséhez csatlakoznia kell a belső, egyéni költői fejlődés valamelyes rekonstrukciójának. Ady belső érésehez Komlós igyekszik (ItK-beli tanulmányában) nem is sikertelenül közelebb férkőzni. Itt érződik meg a hátránya annak, hogy Varga a világnézeti fejlődést a politikai eszmévilág fejlődésére szűkíti le; nyilvánvaló, hogy Ady mint ember is fejlődött, készüldött, érlelődött, egyéniségének új, gazdagabb rétegei és erői jutottak lassú előkészület után szökőárként a felszínre. Erre Vargánál már csak vázlatos utalást kapunk. A konkrét elemzés (a 9. lapon) sem disztingvál eléggé: élet-kultusz és ember-kultusz nem azonos, sőt antagonizmusba is kerülhet egymással; Ady nagy életszomja és vitalizmusa nem egyértelműen azonos azzal, amit ma humanizmusnak nevezünk. Sűrítve utal a belső fejlődés lehető felismerésének szükséges voltára azoknak a bizonyos „lírai érzéstömböknél” korábbi meglétére. Varga itt közeláll Komlós-hoz, aki „góciók”-ról beszél, a fejlődés szögéből is: „gyors egymásutánban feltűnnek és gyülekeznek Ady sajátos témái és motívumai” (Komlós). Vajon felderíthető-e az a belső út, amely a publicisztikus formájú lírai érzéstömbtől a nagy versig vezet? Egy-egy nagy élmény költői érlelődése amúgy is lehet hosszú folyamat, de itt nyilvánvalóan nem az egyes témák kiforrásáról van szó, hanem a költő-személyiség ugrásszerű fejlődéséről — a zsengekorszakból az első nagy virágkorba. A jellegzetes Ady-érvilág és Ady-fantázia tör egyszerre a felszínre — ezek

veszik szárnyukra és érlelik remekművekké a korábbi lírai érzéstömböket. A hírlapi cikk néhány sorába rögzített képzeletből éppen a teljes emberi átélés ereje és a kifejezés felidéző varázsa, a képzett csodája hiányzik ahhoz, hogy műalkotás legyen. Nyilvánvaló, hogy a Varga-elemzést élmények és korhatások ennek a fejlődésnek elébedolgoznak.

Nem lehet elhallgatni — mégha teljesen nem tisztázhatók is — a könyvecskének amúgy is eléggé a központjába állított darabont-kérdést és a belőle Ady politikai fejlődése szempontjából adódó problémákat. Varga adatgyűjtése itt is gondos; meg is próbálja ezt az időszakot, illetve Adynak ezt a szereplését értelmezni és a politikai pálya egészébe beilleszteni. Lényegében nem sokkal megy túl az eddigi eredményeken (legfeljebb a koalíciós pártok és Fejérváryék csoportjának bemutatásában árnyaltabb); számára vitathatatlan tény ez évekre is Ady politikai zsenialitása és az, hogy Ady egyenesvonalú politikai pályáján a darabontság a radikalizmus és a nagy magyarságélmény felé vezető útnak problémátlan állomása. Pedig pusztán tárgyilag is van itt kiderítenivaló elég. Nem tudjuk, mely és milyen cikkeket írt naponta Ady a parlamentnélküli kormány sajtóirodájának, — de ha összeegyeztető kutatást végzünk azokban a vidéki kormánylapokban, amelyek ezeket a cikkeket közölték, a fő politikai irányvonalat és a köztudatba bedobott problémákat, amelyeket Adynak propagálnia kellett, nyilvánvalóan meg tudjuk állapítani. Csak ezek ismeretében vehetjük fel a legdöntőbb kérdést: melyek voltak azok a motívumok, amelyek Adyt csatlakozásra bírták? Megvallom, engem az a lapidáris Ady-nyilatkozat: megkérdezték, van-e skrupulusa a Fejérváry mellé állás körül, s ő azt felelte: semmi — nem nyugtat meg teljesen. Varga nem hallgatja el, de nem is igen vonja be az összképbe az olyan adatokat, mint a rokonszenvet a Tiszák iránt (70. lap); azt, hogy mielőtt a sajtóiroda munkatársa, majd nem három hónapon át „hetilevelet” ír a koalícióhoz tartozó, nem valami derűs emlékeztető Bánffy Dezső hetilapjába, a Magyar Közéletbe, — hozzátehetjük, hogy Fejérváryék bukása után pedig felajánlja szolgálatait a koalíció sajtóirodájának is (Lengyel G.: Ady a műhelyben, 254.). Különös (levélbeli) vallomásokot olvashatunk a darabontság első hónapjaiból: „Betegen és vigasztalanul élek. A politika itt mindent megbénít.” (1905. XI. 30.); miután két héttel előbb még képviselőjelöltnek óhajtana föllépni; „A politikában fölfordultabb és reménytelenebb minden, mint volt is. A szerkesztőségben Kabossal, Biróval kimondott vagy titkos harcban állok.” (1905. XII. 13.) Miért, mi körül? No és aztán próbáljuk a kritikusi 1905-ös év eseményeit szinkronban látni —

Varga a fonalakat egymás után, elkülönítve tárgyalja — : a Fejérváry-kormány 1905. okt. 29-én ad programot, uralma 1906. április elejéig tart; az orosz forradalom ugyancsak 1905 októberében tör ki és nagyjából decemberben fojtják el. Ezek Ady első hónapjai a sajtóirodában. S a Lédának írt levelek krónikus panaszából kivehető még egy bonyodalom, amely Ady „vagy-vagy”-ában (levélidézet a 46. lapon, vö. még Révész: Ady és Léda, 317.) tömörül: Léda ez időben követelhetette azt, hogy a költő-barát legalizálja viszonyukat, vegye el feleségül. Épp a darabontság első idejében. Ady ennek anyagi oldalát is látja. Ez időbeli cikkeinek kronológikus kiadása, egybevetve a levelekkel, nemcsak emberi és költői, hanem politikai szempontból is súlyos vívódásokat tárhat fel. A nagy politikai lánghelmék fejlődése sem mindig egyenesvonalú; válságot, meghasonlottságot Komlós is emleget (31). Nem hanyagolhatjuk el Lengyel Géza álláspontját (i. m. 256.), aki szerint Ady politikai meggyőződését a Budapesti Naplóba írt és vállalt cikkeiből kell kiolvasnunk, s ezek azt mutatják, hogy progresszivitásban csakugyan előrehaladt; sajtóirodai állásvállalása pedig, mélyebb emberi és politikai motívumok nélkül, az újságíró életforma és egzisztencia velejárója volt. Egyébként ez időben ő sem tartja Adyt „politikai látnok”-nak. — Varga persze megjegyezheti, hogy egyáltalán nem teljes Ady-biográfát akart írni erről a néhány évről — viszont itt arról van szó, hogy a fejlődő Ady körüli helyzetképben maga is utal ezekre a mozzanatokra, idézi őket — de az összképbe mégsem olvastatja igazán be, nem aknázza ki a bennük rejlő tanulságokat és problémákat.

Megnyugtatóbb a könyvecske irodalomtörténeti eredményeinek jó része. Már említettem az évszámbeli etolást: a Párizs utáni évet veszi Ady magáratallálása idejének. Itt voltaképpen az 1903-as ősz néhány verse és a párizsi termés a problematikuss; Varga szerint ezek a korai nagy versek, noha bennük már az igazi Ady-hang szólal meg, sokkal „elvonatbabb”, kevésbé konkrét, kevésbé realisztikus jellegűek az 1905-ös nagy versekhez viszonyítva. Persze nem valami helytelenül alkalmazott „realizmus” itt a mérték; a korai nagy versekben a hang már igazi; a situáció, a szerkezet, a lírai én megszólalása, még jórészt régi típusú. Ezt vetkezi le Ady 1905-ös verseiben.

Irodalmi szempontból hadd utaljak röviden még egy-két helyes szempontra vagy eredményre: Ady költőelődjeinek és inspirálóinak során újból szemlét tartva, Baudelaire befolyásának időben elébe helyezi a Rimbaud-inspirációt, valószínűleg Szini Gyula közvetítésével. 1903-ban, az első Rimbaud-említés idején Ady még nemigen tud franciául; Rimbaud az előkészítők közt szerepelhetett, a

kirobbantók közt aligha. A magyar elődökkel kapcsolatban fontosnak tartom azt, hogy Ady szimbolizmusát a magyar lírai előzmények szükségszerű folytatása gyanánt tünteti fel; csakugyan Vajdától kezdve bontakozik iránkban valami „preszimbolizmus”, amely Adyban aztán kirobbanóan teljesedik be. Velejár ezzel — s ez épp annyira fontos — Ady európai egyidejűségének tagadása. Varga utal Illyés Gyulára, aki szerint a franciára fordított Ady odakint a 70-es évek légkörét idézi. Újabb történetek kísérletek valamelyes szinkron dokumentálására; a kérdés bonyolult, de a pusztá elutasítással nem lehet elintézni. A Rilke-, George-, pláne Apollinaire-párhuzamot nem érzem meggyőzőnek, de eszembe jut, hogy Ady szimbolizmusá mindenestül más, mint pl. a Mallarméé — George pedig épp a századforduló körül fordítja németre a francia szimbolistákat: nincs-e a két út indítékaiban mégis valami párhuzamos? És ne ragadjunk bele a szimbolizmusba. Van éppen az Új verseknek egy eddig kevésbé figyelt rétege, amely mindenképpen *modernbb*, 1906 európai személnéve, mint az Adyban ekkor már megszólaló, majd egy ideig kizárólagos uralomra jutó szimbolista stílus. A fehér csönd, A könnyek asszonya, Félig csókolts csók, Tüzes seb vagyok típusú versekre gondolok (de akár az egész korai Léda-ciklusra), amelyek egyes szimbolikus

motivumaik ellenére sem mondhatók szimbolistának. Valami különös, lélektani hitelességű konfliktusos lírát szóltatnak meg, felfokozott szenvedélyességükben is közvetlenebbek, s képasszociációik is lazábbak a szimbólum kötöttségénél; a későbbi prófétai nyugalmat valami szilaj kivalló hév előzi itt meg. Nem mondom, hogy ez a típusú, nem-szimbolista, de mégis nagy Ady-líra idegen inspirációra született; keletkezését talán megmagyarázza a Léda-szerelem első hónapjainak légköre. De modernbb, korszerűbb, s a korabeli európai lírában kereshetnénk analóg jelenségeket. Persze, ez a lírai megszólalás még jobban provokálta a hagyományos ízlést, mint a szimbolizmus. — Varga József ezt a verscsoportot azért nem veszi különösebben figyelembe, mert nem a magyarság-élménykörbe tartozik, — így Ady európai fejlődésbeli helyéről adott képét ezzel ki kell egészíteni. Végezetül, igazán csak futólag, hadd utalok a könyvecskének még egy erényére: a számos finom, miniatűr műelemzésre; versek és prózai iratok szépségei tárulnak fel előttünk; a szellemi környezetelemzés aprómunkája közben a szerző szívesen pihen meg egy-egy kedves cikk vagy vers esztétikumának égővében, mert hiszen műhelymunkájának célja is az, hogy ebben a költői égővében ott-honossá tegyen bennünket.

Barta János

RENAISSANCE UND HUMANISMUS IN MITTEL- UND OSTEUROPA

Eine Sammlung von Materialien, besorgt von Johannes Irsmscher. 1—2. Bd. Berlin, 1962. Akademie-Verlag. 395; 327. (Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Schriften der Sektion für Altertumswissenschaft. 32.)

A berlini Német Tudományos Akadémia két kötetben tette közzé annak az 1959-ben tartott wittenbergi nemzetközi konferenciának az anyagát, amely a közép- és kelet-európai reneszánsz és humanizmus problémáit tűzte napirendjére. Az ülészak nemzetközi jelleget a kelet- és nyugatnémet, valamint a bolgár, jugoszláv, román, csehszlovák, lengyel és magyar résztvevők főleg szempontokban, de néha anyagban is gazdag referátumai fémjelzték.

A kérdés általános problematikájának megvilágítására legtöbbször az antikvitás és a humanizmus viszonyának néhány olyan területét vetették tüzetesebb vizsgálat alá, mint pl. az ókori természettudomány, valamint a római jog humanista recepciója. (Gerhard Harig, Heinz Herz). A kutatások korszerű elvi és módszertani kérdéseivel két előadás foglalkozott. Az előbbi a marxista Antonio Gramsci nézeteinek fényében tette bírálat tárgyává a polgári reneszánsz-kutatás reprezentánsának, Jacob Burckhardtnek munkásságát (Margarete Steinhoff), míg a másik a

klasszika-filológiának az újlatin és újjörög (helyesebben a középlatin és középgörög) irodalmakhoz fűződő kapcsolatairól szólt (Alois Gerlo).

Az anyag a továbbiakban munkabeszámolókat tartalmaz Nyugat-Európa és Németország, továbbá Dél- és Kelet-Európa országai reneszánsz műveltségének újabban megoldott, ill. továbbra is megoldatlanul maradt problémáiról. A nyugati humanizmus tárgyköréből viszonylag kevés volt az általánosabb érdekű előadás. Legtöbbjük művelődéstörténetileg fontos intézmény múltjának — önmagában véve érdekes — felderítetlen vagy kellően nem tisztázott epizódjára összpontosította figyelmét. Mások egyes humanisták (Georgius Agricola, Heinrich Rantzau stb.) életrajzának pontosabbá tételét tűzték célul maguk elé.

Egyetlen kivétel Heinrich Alexander Stoll volt, akinek gondolatébresztő előadása (*Erasmische und reuchlinische griechisch?*) az erasmusi és a reuchlinista görögség különbségeivel foglalkozott. A dolgozat szükre sza-

bott terjedelme ellenére is meggyőzővé tudta tenni azt a felfogást, hogy az etacizmus, ill. az itacizmus kérdésében Erasmus és Reuchlin nézetei között korántsem olyan mély a szakadék, mint azt a szakirodalom hatása alatt hinnénk. Stoll dolgozata egy sokat — és nem ok nélkül — vitatott probléma mértéktartó nyugvópontja hozását van hivatva elősegíteni. Reméljük, hogy kutatásainak eredményeit gazdagabban dokumentálva és részletesebb kidolgozásban is közzéteszi majd, s ez esetben közvetve hozzájárul a magyar irodalom Jagelló-kori reuchlinista görög nyelvszemléletének igazabb megértéséhez.

A Dél- és Kelet-Európával foglalkozó beszámolókból a szintézisekben és részletkérdésekben egyaránt tanulságos román és jugoszláv referátumok mellett az orosz és a bolgár reneszánsz-kutatások gyors fellendülése, sokoldalúsága és eredményessége valósággal szembeszökő. (Alexander K. Burmov: *Renaissance-Elemente im mittelalterlichen Bulgarien*. — Konrad Onasch: *Theophanes der Grieche. Ein Mahler der Frührenaissance in Russland*. — Fairy von Lilienfeld: *Vorboten und Träger des Humanismus" im Russland Ivans III.* stb. stb.)

Külön kötetet töltöttek meg a három legérdekeltőbb fél, Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország humanizmus-kutatóinak átfogó igénnyel készült vagy — nemzetközi perspektívába állított — részletkérdéseket boncoló előadásai. A csehszlovák irodalom belüli megfigyelésekben gazdag elemző tanulmányok foglalkoztak a latin nyelvű humanizmus szlovákiai (Peter Ratkoš) és csehországi (Josef Hrabák: *Die Bedeutung des lateinischen Humanismus für die tschechische Literatur und seine Beziehung zur tschechischen Wirklichkeit*) hatásával, s e nagy kérdéscsoportoktól függetlenül önálló feldolgozásokban került néhány olyan probléma újszerű megvilágításba, mint Komenský viszonya a cseh nemzeti humanizmushoz (Antonín Skarka), a humanista jogtudomány fejlődése (Jifi Klabouch) vagy IV. Károly építkezései a prágai várban (Antonín Salac).

Ezek közül főleg Peter Ratkoš dolgozata (*Die Problematik des Humanismus und der Renaissance in der Slowakei*) érintett sok magyar vonatkozást, ennek azonban nemcsak irodalmi, hanem részben történeti és földrajzi magyarázata is van, hiszen többek között Kassát, Lőcsét, Eperjest, Bártfát, Nagyszombatot és Pozsonyt jelölte meg jelentősebb humanista centrumokként, ezek lakosága pedig a reneszánszt megelőzően a középkortól fogva szlovákokkal és cipszerekkel vegyes magyar volt.

A lengyel humanizmusról (1460—1620) Kazimierz Kumaniecki előadása adott igényes, de szükségképpen vázlatos áttekintést (*Die lateinische Dichtung in Polen in der Zeit der*

Renaissance). Értékelésének szempontjait a korabeli eleven magyar—lengyel kapcsolatok emelik előttünk különösen érdekessé. A referátum nemcsak a minket irodalomtörténetileg közelről érdeklő időszakban rajzolja meg a reneszánsz Lengyelország szellemi arculatát, de egész sor olyan humanistát méltat, akiknek életművéből vagy jelentős rész kötődik éppen Magyarországhoz (Callimachus, Paulus Crosnensis stb.), vagy nálunk is ismertek és kedveltek voltak (Kochanowski stb.).

Nagy figyelmet szenteltek a lengyel előadók Erasmus lengyelországi hatásának felmérésére is. Tehát ismét egy témával több a minket érdeklők közül, hiszen erasmistáink legnagyobbikának, Sylvester Jánosnak intenzív krakkói kapcsolatai közismertek.

A magyarországi reneszánsz-kutatás jelenlegi helyzete nyolc előadásban tükröződött a wittenbergi konferencián. Tematikailag képviselve volt benne az elvi alapvetésen kívül a XV—XVIII. század néhány jellegzetes etapja, képviselője, illetve régészeti emléke.

A bevezető, amely Kardos Tibor tollából került ki (*Entwicklungsgang und osteuropäische Merkmale des ungarischen Humanismus*), előbb a magyarországi humanizmus-fogalom értelmezését adja, majd a kialakított koncepció szellemében vázlatos rendszerezését is nyújtja a humanista és humanistának vélt irodalmi alkotásoknak. Kardos felfogása szerint a Mátys-kori humanizmus szélesebb bázisra épült, mint sokan vallják: a főpapok és főnemeseik szűk réteget alkotó csoportja mellett (Vitéz János, Janus Pannonius, Váradi Péter stb.) jelen volt a feudális társadalomból kitagadott értelmiségieknek olyan „tömege” is, amelyet megérintett már a modern kultúra. Ezek képviseltek volna a népközelbe jutott arisztokrata kultúrát, a „plebejus humanizmust”.

Kardos a világiak és világi papok egységesen humanistának ábrázolt világát is kiszélesítette bizonyos „egyházi humanizmussal”, melyet a devotio modernában jelölt meg. Pedig valójában inkább arról van szó, hogy a középkor végi egyházi reformmozgalmak történetük folyamán e ponton érnek legnagyobb közelségbe a világi humanizmus belső ismérveivel. Arra, hogy a középkori egyház nem humanizálódott, frappáns példa az, hogy végül is a reformációba torkollott fejlődése. Másképp nehéz is lenne megmagyarázni, miért csak a XVI. század közepe tájától kezdtek kölcsönösen átszűremkedni a humanista (világi) és reformációs (magyar nyelvűség) elemek, hogy a század végére belőlük ötvöződve alakuljon ki az anyanyelvű reneszánsz irodalom.

A történetiség sorrendjét követő előadásokat Csapodiné Gárdonyi Klára referátuma nyitja meg (*Bericht über neuere Forschungen auf dem Gebiet der Bibliotheca Corvina*). Ebben

a Korvinával kapcsolatos újabb kutatásokról ad tömör összefoglalást, imponáló anyaggazdagságával egyúttal azt is bizonyítja, hogy Mátyás király egykori könyvtárának hiteles rekonstrukciója a legkevésbé sem kilátástalan vállalkozás, és hogy e téren épp ő maga dolgozik évek óta a legeredményesebben. Gerevich László Pannónia reneszánsz tárgyi emlékeiről (siremlékek stb.) írt az aquincumi és budai leletek alapján (*Bemerkungen über die pannonische Renaissance*).

A XVI. századnak a konferencián bemutatott három íróegyenisége közül Balázs János Sylvester János humanista műveltségének lengyel és német eredetre visszavezethető elemeit mutatta be, majd részletesen foglalkozott azzal, hogy jelentkeztek mindezek Sylvester irodalmi munkásságának későbbi szakaszaiban (*Johannes Sylvester und der Humanismus in Mittel- und Osteuropa*).

Újdonságszámba megy a másik portré, Henrik Becker igen érdekes Balassi-tanulmánya (*Balassas weltweite Verknüpfungen*). Beckerről közismert, hogy nem csupán az ó- és középfelnémet, hanem a korabeli világirodalomnak, így a magyarnak is alapos ismerője. Ezért szinte hivatva volt arra, hogy Balassi Bálint hatalmas műveltségének egész területét bejárja és megfigyeléseit rendszerbe állítsa. Becker munkája valóban minden tekintetben megbízható és csak sajnálni lehet, hogy a konferencia témájához igazodva, mellőzte a török költészet hatásának regisztrálását. A lengyel és horvát anyag is megérdemelte volna a figyelmet.

A harmadik írói arcképet Pirnát Antal mutatta be azóta megjelent könyvének talán legérdekesebb fejezete alapján. Sommer János antitrinitárius humanista kolozsvári működését választotta témául, olyan életrajzi periódust, amelyről a nemzetközi szakirodalom szinte semmit nem tudott. Pirnát munkájának értékét az általa felfedezett újabb dokumentumok is nagyban növelték.

Klaniczay Tibor tanulmánya (*Probleme der ungarischen Spätrenaissance*) a XVI—

XVII. század fordulójának problematikájával foglalkozik. Elsőként veti fel marxista módon az igényt a reneszánsz és a barokk közti átmenetnek stíluskorszak szempontjából való precíz meghatározására. Klaniczay a kérdés megoldásában nem terminológiai feladatot lát, következőképp döntését attól teszi függővé, hogy az adott korszak irodalmi áramlatainak elemzése mit sugall. Ezért széles körű világirodalmi összefüggések tanulságai-ból indul ki, majd fokozatosan szűkítve vizsgálódásainak körét, lehatol a legapróbb tényekig. Állásfoglalását előadásának címe jelzi.

A későreneszánsz tulajdonképp lezárja azt a területet, amely egy reneszánsz-konferencia illetékességébe tartozik. Berényiné Révész Mária gondosan mérlegelt eredményekre épült referátuma, bár a XVIII. századból vette témáját, annyiban megis ide kapcsolódik, amennyiben az általa későhumanistának nevezett Dugonics András regényei két humanistának is tekinthető forrásra, Barclay és Fénelon műveire vezethetők vissza.

A wittenbergi konferencia egészében véve igen jó szolgálatot tett a reneszánsz- és humanizmus-kutatás nemzetközi ügyének. A Közép- és Kelet-európai reneszánsz összképe e kötetből mindamellett természetesen nem rajzolódhatott ki, hiszen egy nemzetközi konferencián arányosságra csupán a legkritikább esetben lehet törekedni.

Meglepő, hogy a referátumok elég nagy százaléka kevés figyelemre méltatta a kortársi irodalom hatását, kissé mintha elszigetelten tárgyalták volna az előadók témáikat. Külföldi írókra és művekre szinte törvényszerűen csak a források feltárásakor történt nyomatókosabb utalás.

A magyar reneszánsz-kutatásokról szóló színvonalas beszámoló e hibától általában mentesek voltak, és bizonyára hasznosan hozzájárultak az összehasonlító kutatások európai méretű, marxista szellemű kibontakoztatásához.

V. Kovács Sándor

Dömötör Tekla: Az újkori színjátszás kialakulása Kelet-Európában. Bp. 1963. Színháztudományi Intézet — Országos Színház-történeti Múzeum. 85f. (Színház-történeti Könyvtár, 13.)

Az utóbbi évtizedben a társadalomtudományok területén egyre határozottabban nyilvánul meg a kutatóknak az a törekvése, hogy irodalmunk, történelmünk fejlődését, a szomszéd népek irodalma, történelme által nyújtott tanulságok figyelembevételével rajzolják meg. Ezt bizonyítja az MTA Irodalom-történeti Intézete által rendezett nemzetközi

összehasonlító irodalomtörténeti konferencia és a közelmúltban megjelent számos tanulmány.

Történet kísérlet abba az irányba is, hogy a kelet-közép-európai népek irodalmát mint önálló — és bizonyos szempontból kétségtelesen — összefüggő egységet vizsgálják, elemezik. (Sziklay László tanulmányára gondolunk elsősorban.) Az eredmények mellett olyan problémák is jelentkeztek, melyek azt mutatják, még csak a kezdeteknél tartunk.

Dömötör Tekla ebben a kis füzetben arra a

bonyolult feladatra vállalkozott, hogy vázolja az újkori színjátszás kialakulását Kelet-Európában. Műve úttörő kísérlet. Nem tűzhetette ki feladatául a kérdések megoldását, csupán azok jelzését. A további kutató munkás feladata lesz ennek a vázlatnak a hézagait kitölteni.

A bevezetésben kitér a szerző olyan kérdésekre: milyen módszerek alkalmazhatók a közép-európai színház történet kutatásában, milyen értelemben használja ő a Közép-Európa fogalmat stb., majd a közép-európai színjátszás bizánci, népi hagyományokból táplálkozó és a középkori vallásos színjátékból származó előzményeket tárgyalja s áttér tulajdonképpeni témájára. Korszakolása az irodalomtörténetben általánosan használt és elfogadott: reneszánsz és barokk. Behatóan foglalkozik a kelet-európai színházi kultúra osztálybázisának kérdésével és az egyes szerzetesrendek szerepével. Az utolsó fejezet azt mutatja be, hogyan indultak el Kelet-Európa népei a hivatásos színjátszás felé.

Ez a rövid vázlat mindenestre igazolja, hogy a kelet-európai színház történet összehasonlító vizsgálata, ha alapját nem a geográfiai egymásmellettség, hanem azok a párhuzamos jelek és jelek alkotják, melyek a gazdasági-társadalmi fejlődés hasonlóságában gyökereznek, termékeny és sok tanulsággal szolgálhat egy-egy nép nemzeti sajátosságainak jobb megértéséhez is.

Csak sajnálni tudjuk, hogy a szerző a magyar anyagot csupán példa, illusztráció kelvéért említi, nem tárgyalja a szomszéd népekével való szerves összefüggésében. E szűkmarkúság ellenére mégis tanulságosnak ígérkezik rövidei számbaveenni, hogy Dömötör Tekla milyen műveket tart érdemesnek megemlíteni szintéziskísérletében.

A reneszánsz kor tárgyalásában Bornemiza *Életrajját* az „antik politikai példázat” eseteként említi, míg a *Balassa-comoediát* a német reformációs dráma típusába sorolja. A kelet-európai barokk színpad c. fejezetben valóban érdeme szerint emeli ki a *Constantinus és Victoriát*, kár azonban, hogy itt sem annyira magáról a drámáról, mint inkább keletkezésének történetéről beszél.

Az utolsó fejezet (Útban a hivatásos színjátszás felé) Simai Kristóf *Igazháziját* ismerteti szokatlanul nagy terjedelemben. Nem ez ellen a terjedelem ellen van kifogásunk, ha mindjárt megkérdezzük: vajon nem lehetett volna-e korábbi műveknél is hasonlóképp tenni? Ha a lengyel drámák túlzottan aprólékos ismertetésétől néha eltekintett volna (három lap terjedelmű idézet van a 37–40. lapokon!), akkor talán még arra is maradt volna helye, hogy Balassi Bálint *Szép magyar komédiáját* legalább cím szerint idézze.

E feltűnő egyetlenségek mellett nem kisebb baj az sem, hogy a dráma fogalmát abban az indokolatlanul végtelenbe tagított formájában használja, mint Kardos Tibor, és így belefér az *Ómagyar Mária-siralom* is.

Tarnóc Márton

Batsányi János irodalmi munkássága és egykorú képmásai. Összeállította: Tarnay Zsuzsanna és Rózsa György. Veszprém, 1963. Veszprém m. Múzeumi Igazgatóság — Veszprém m. Könyvtár. 20 l. 8 t.

A füzet Batsányi születésének 200. évfordulója alkalmából jelent meg. Rövid életrajz bevezetés mellett egy Batsányi-bibliográfiát és a költő egykorú képmásairól írott tanulmányt tartalmaz. Mind a bibliográfiai összeállítás, mind pedig az ikonográfiai tanulmány hasznos hozzájárulás volt az évforduló kapcsán Batsányi iránt különösen felélenkült érdeklődés kielégítéséhez.

Rózsa György tanulmánya (*Batsányi János egykorú képmásai*) ezen túlmenően tudományos jelentőséggel is bír. (A bibliográfiai összeállítás következetlenségei és hiányosságai miatt sajnos még az általános tájékoztatást sem tudja hiánytalanul ellátni, már csak azért sem, mert pl. az újabb Batsányi-irodalom nagyon gyéren van képviselve benne.) A tanulmány a Batsányi-ikonográfia eddigi eredményeiről tájékoztat, közli a költő ránkmaradt arcképeinek másolatát, köztük a szerző által újabban felfedezett, legrégebb Batsányi-arcképet, amelyet 1799-ben W. G. Küniger kompozíciója alapján K. H. Pfeiffer metszett rézbe. Ezen kívül még két képmást ismerünk a költőről: Johann Niedermann 1802-ből származó olajfestményét és Friedrich Heinrich Fügenernek, a bécsi klasszicizmus kimagasló alakjának 1806-ban festett képét. Fügenernek, aki arcképeinek többi alkotójához hasonlóan a költő bécsi társaságához tartozott, e műve nemcsak a Batsányi arcképek között a legmagasabb művészi színvonalat képviselő alkotása, hanem talán az egyik legsebbe magyar íróarckép is. A Batsányi halála után keletkezett képmások mind e kompozícióra vezethetők vissza. A tanulmány foglalkozik Niedermannnak és Fügenernek a költő hitveséről, Baumberg Gabrielláról készített arcképeivel is, és közli másolatukat. A szerzővel együtt mi is reméljük: ahogy irodalomtörténetírásunk egyre inkább megközelíti a valódi Batsányi-képet, úgy művészetünk is mai eszközeivel és a rendelkezésre álló dokumentumok alapján meg fogja alkotni a reprezentatív Batsányi-arcképet.

Kókay György

Molnár Ákos: *Jóslat.* Válogatta és az előszót írta: Komlós Aladár. Bp. 1963. Magvető K. 263 l.

Molnár Ákos három novelláskönyvéből és a különböző lapokban szétszórta maradt elbeszélésekből állította össze ezt a kötetet Komlós Aladár. Az író életében megjelent kötetek anyagát alaposan megrostálta és biztos érzéssel kiválasztotta a legmaradandóbb írásokat. Talán szigorúbb is volt a keleténél. Felvehette volna még Molnár Ákos két érdekes elbeszélését: egy hiteles háborús élmény-novellát (*Egy ember megbeszél*) és az *Emmi* című írást, amely (némileg a kor divatos témáit követve) egy család látszólag békés hétköznapjában a válság jeleit is érzékelteti.

De ennél a hiányérzetnél, amely mint szubjektív érzés vitatható is egyben, sokkal döntőbb az a tény, hogy Komlós válogatása az elfeledett írások felvételével gazdagabb színekben mutatja be a novelláiról Molnár Ákos művészetét, mint a korábbi kötetek. A tíz újra felfedezett novella alapján a társadalmi problémák iránt fogékonyabb és szigorúbb ítéletű írónak ismerjük meg Molnár Ákost. Néhány igazán kitűnő novellája most jelenik meg először kötetben (*Tiszta haszon, Kislányok, Tíz pengő, Új albérlő, Kibékülés*).

Amikor első novelláskötete *Gyerekek lenni* címen megjelent 1926-ban, a kritika az elmélyült lélektani ábrázolást dicsérte könyvében, a legmodernebb pszichológiai eredmények termékeny hatású felhasználását. A pszichoanalitikus irány egyik tehetséges irodalmi kamatoztatóját látták benne. Azt várták tőle, hogy a gyermekkori témák egyik újabb felfedezője lesz, hogy ő is behatol arra a területre, amely ekkor még mindig az újdonság ígézetével hatott a lélektantól inspirált szépirodalomra. A mai olvasó számára azonban novellái *ilyen vonatkozásban* nem jelennek nagyobb meglepetéseket. Éppen lélektani ábrázolómódszerét érezzük ma már leginkább túlhaladottnak, különösen azokban az írásaiban, amelyek elsődleges célja valamely lelki folyamat megelevenítése lett volna. Thurzó Gábor találóan írta Molnár első kötete kapcsán, hogy az önfeléd, mélységekből kiszakadt intuíciót hiába keressük nála. Hozzátehetjük ehhez, hogy a korábbi generációhoz tartozó Kosztolányi elbeszéléseit ma is frisebbnek érezzük, mint Molnár Ákos lélekdudálása is természetesebb, dinamikusabb, hitelesebb és tökéletesebb Molnár Ákos novelláiban. Ez is magyarázza, hogy írásaiban az egykori lélektani újdonságoknál sokkal frisebbnek érezzük ma már a társadalmi környezetek hiteles rajzát és nem csak a miliőt, de az emberi sorsok mély átélését is. Kitűnő előzmények után is új színeket tudott hozni a kispolgári életformák ábrázolásába. Művészi erővel ragadja meg a szürke szabott, lefoj-

tott emberi életek örök haldoklását, vigasztalan szürkeségét. A szürke színek kitűnő mestere, akár csak Nagy Lajos, de nem epigonja senkinek. Szemléletére jellemző, hogy bár ő is minden illúzió nélkül nézi a kispolgárok életformáját, de több megértéssel és mélyebb átéléssel rajzolja e réteg sorsát, mint azok az írók, akik számára a kispolgári világ elsősorban csábító alkalmat jelent a szatírára, a fölényes gúnyolódásra.

Komlós Aladár rövid előszava eleven portrét ad Molnár Ákosról, tragédiába torkolló, megdöbbentő életútjáról, és rövid, vázlatos értékelést is kapunk a kitűnő novellista művészetéről.

Vargha Kálmán

Gyetvai János: *Két világ között.* Bp. 1963. Szépirodalmi K. 223 l.

Gyetvai János annak a nemzedéknek markáns arcú képviselője, melyet legtalálhatóbban az irodalmi pártmunkás címmel illethetnénk. Számára, éppúgy, mint e nemzedék legkiválóbbjai számára, az irodalom a pártmunka elszakíthatatlan része. Ez magyarázza ennek a nemzedéknek sokoldalúságát: nem köti le magát egyetlen műfajnál, ha kell, riportot ír, verset vagy novellát, ha szükséges, s regényt, ha ideje marad rá, miközben lapot szerkeszt, gyűlésekre jár, s a szó valódi értelmében együtt él a munkásosztállyal.

Legújabb könyvében, amely a *Két világ között* címet viseli, a szerző az emigrációs évek emlékeiből ad izelítőt. Emlék pedig bőven van: Bécs, Csehszlovákia, Berlin, Párizs az emigráció éveinek kezdeti állomásai, s utána New York, ahol több mint két évtizedig szerkeszti az Amerikába szakadt magyarság harcos lapját, az Új Előret, majd a névváltozás útján azt követő Magyar Jövőt.

De mi vitte a szerzőt az Egyesült Államokba, hová Lékai Jánoson kívül alig jutott el tizenkilences emigráns, mikor hívták, maradhatott volna Berlinben vagy Moszkvában? Válasza egyértelmű: „tömegek közt, anyanyelvünkön hirdetni: lesz még új feltámadás, végleges győzelem a magyar proletároknak.” Erre a célkitűzésre az irodalmi anyagában ma még feldolgozatlan Új Előre a bizonyíték. Nem kis mértékben Gyetvai szerkesztői munkásságához fűződik, hogy a lap szerves egységbe tudta fogni a hazai, az amerikai magyar és az emigráció irodalmát, s tolmácsolta, nem egy esetben elsőnek, a világirodalom legújabb, jelentős alkotásait a magyar olvasó számára.

Az amerikai évek emlékeit ebben a kötetben azonban hiába keressük. (Furcsa módon, éppen az ezekre az évekre utaló írása, a *kita-szítottak* a kötet leghalványabb novellája.) Korábban jelent már meg egy kötetre való

gyűjteménye, *Ezt láttam Amerikában* címmel a kivándorolt magyar munkások életét bemutató riportokkal. A mostani novellákká formált visszaemlékezések azt az időszakot ölelik fel, amikor a szerző a hazai bujdosásból Bécsbe menekül, majd onnan a párt megbízásából előbb Kassára, majd Pécsre megy lapot szerkeszteni, s az időben többé-kevésbé összefüggő novellák láncra a rövid berlini tartózkodással, illetve az Amerikába érkezéssel (*Tengeren túlra*) lezárul, s a kötet két utolsó novellája, a már említett *A kitaszítottak* és *Hazafelé* mintegy utószó gyanánt hat.

A kötet nyitó novellája (*A Dunánál*) a Bécsbe való menekülés lélegzetelállító eseményét kerekíti elbeszéléssé, amely a *Fegyverek és emberek*-ben csak néhány mondatos epizód-ként jelentkezik. A „nyugati paradicsom kapujában” eltöltött hónapok során bemutatja a nemzetközi ellenforradalmi erők szervezkedését és megerősödését, melyet a bécsi szociáldemokrácia hallgatólagosan támogat, az emigránsok nehéz életkörülményeit, melyet a nyomorból fakadó kesernyés humor tesz ízesebbé. A bécsi hónapokat két közzétét szakítja meg, a kassai és pécsi lapszerkesztések színes, fordulatos leírása. Berlinben felfigyel a barnainges fasizmus jelentkezésére, melynek egyszerű, korlátolt, ugyanakkor fanatikus képviselői a Herr Schmidt-féle emberek, s velük szemben „Marx unokáira”, az egyszerű, őszinte szívű német munkásokra. A novellák hatását nemcsak az fokozza, hogy szerzőjük témáját „az emberi haladásért vívott roppant harc” sodrából merítette, ennél talán jelentősebb az a hitelesség, melylyel az eseményeket bemutatja, közvetlen előadómódja, sajátos, az olvasó érdeklődését felkeltő stílusa.

Gyetvai János gazdag életpasztalata — amelyből a *Két világ között* csak ízelítőt nyújt, a magyar szocialista irodalom történetének kutatóját arra készíti, hogy megkérdezze: megtett-e a fiatalabb nemzedék mindent, hogy a magyar szocialista irodalom nagy nemzedékének, a Tanácsköztársaság íróharcosainak emlékét megőrizze az utókor számára? Nem egy kezdeményezés történt már ezen a téren, de számos megoldandó feladat, tisztázásra váró probléma áll előttünk, míg megszüntethetjük a magyar szo-

cialista irodalom térképén még mindig mutatkozó fehér foltokat.

Kovács József

Kner Imre leveleiből. Kner Imre kiadatlan levelezése alapján összeállította P. Reichel Ágnes. Sajtó alá rendezte Kiss László. Szeged, 1963. Tömörkény István általános gimnázium. 64 l.

A Kner-család két tagja, több mint fél-évszázados munkásságával, beírta nevét a magyar művelődéstörténetbe. Kner Izidor, a múlt század 80-as éveiben alapított gyomai nyomdájával még jobbra kultúrált tulajdonos volt, ellenben fiát és egyben utódját, Kner Imrét már művészi ambíciók fűtötték. Autodidakta módon sokat tanult és olvasott, ízlését, irodalmi műveltségét elmúlt korok nagy alkotásain csiszolta egyre finomabbá. Ilyen irányú érdeklődésének gyümölcseként jöttek létre ismert sorozatai is, Monumenta Literarum és a Kner-klasszikusok. De ezek ellenére nagy volt benne a fogékonyság az élő irodalom iránt is, — és bár tudatosan nem tudta felmérni a kortárs íróbarátok igazi jelentőségét, jó érzékkel ismerte fel a valódi tehetségeket.

Kner Imre levelesládájának most közreadott anyaga a Szabó Lőrinczhez írottakból merít a legtöbbet, ezekből igyekszik a kötet szerkesztője megrajzolni a kor életét s vele együtt Kner egyéniségét. Természetesen többről van itt szó két ember baráti kapcsolatánál. Mindegyik levél irodalom- és művelődéstörténeti adalékokat rejt magában, olyan dokumentumok is együtt, amelyeket nem aknáztak még ki kellően a XX. század kutatói. Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, Füst Milán, Balázs Béla, Kosztolányi Dezső, Móra Ferenc, Laczkó Géza és Szabó Lőrinc sora-koznak a levelező-partnerek listáján. Radnóti Miklóssal meg éppen közösen szerkesztett, fél évenként megjelenő kiadványról álmodoztak *Könyv a költészet szolgálatában* címmel.

P. Reichel Ágnes sikeres, szép válogatással járult hozzá ahhoz, hogy e fontos forrás-nyagra felhívja a figyelmet. A könyv ízléses kiviteléért pedig a kézsizedő-nyomdász tagozat növendékeit és tanárait illeti dicséret.

Heverde László